

Teresa Drozdek-Malolepsza

TOWARZYSTWO GIMNASTYCZNE „SOKÓŁ” W CZĘSTOCHOWIE W LATACH 1906-1918

W zaborze rosyjskim pierwsze gniazda Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” (TG „Sokół”) mogły powstać oficjalnie dopiero w latach 1905-1906. Wówczas to władze carskie, pod wpływem klęski Rosji w wojnie z Japonią (1904-1905) i wydarzeń rewolucyjnych ogłosiły 17/30 października 1905 r. „manifest” zapowiadający rządy konstytucyjne. W ślad za „manifestem” w marcu 1906 r. wydały „tymczasowe przepisy o związkach i stowarzyszeniach”, które umożliwiały legalizację również tego typu organizacji na terenie byłego Królestwa Polskiego (zaboru rosyjskiego)¹. We wspomnianym okresie (1905-1906 r.) założono gniazda m.in. w Warszawie, Łodzi, Radomiu, Piotrkowie Trybunalskim.

TG „Sokół” w Częstochowie powstało 29 czerwca 1906 r.². Przygotowania do utworzenia gniazda rozpoczęły się wcześniej. W „Dzienniku Częstochowskim”, w numerze z 28 czerwca 1906 r. ukazała się następująca informacja: „«Sokół» Utworzenie gniazda Sokolów w naszym mieście jest na dobrej drodze. Zajmuje się zorganizowaniem tej instytucji grono osób spośród Lutnistów”³. W dniu następnym (29 czerwca 1906 r.) w sali Magistratu miasta Częstochowy „uchwalono utworzyć w Częstochowie gniazdo Sokolów, które stanowić będzie oddział Warszawskiego Towarzystwa Gimnastycznego «Sokół»⁴. Warto zaznaczyć, iż statut TG „Sokół” zalegalizowano w Warszawie 30 maja 1906 r. (jeżeli chodzi o gniazda TG „Sokół” zlokalizowane na terenie Królestwa Polskiego).

¹ Zob. S.Kieniewicz, *Historia Polski 1795-1918*, Warszawa 1987, s.430-448; L.Bazyłow, *Historia Rosji*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1985, s.432-443.

² „Dziennik Częstochowski” nr 116 z 30.06. 1906 r.

³ Tamże, nr 114 z 28.06.1906 r.; „Lutniści” – członkowie Towarzystwa Śpiewaczego „Lutnia” w Częstochowie.

⁴ Tamże, nr 116 z 30.06.1906 r.

Członkowie Towarzystwa wywodzili się głównie z inteligencji i mieszczaństwa. Pierwszym, jakże ważnym efektem działalności gniazda było utworzenie terenu do ćwiczeń przy ulicy Humbertowskiej⁵.

Przedstawiciel gniazda częstochowskiego — Mieczysław Kokowski⁶ uczestniczył 29 lipca 1906 r. w Warszawie w drugim zebraniu założycielskim Związku Polskich Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Królestwie Polskim. Został on wybrany do władz Związku. Otrzymał poparcie 72 spośród 85 osób założycieli Związku⁷. Na zebraniu dokonano podziału administracyjnego Związku Polskich Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Królestwie Polskim na okręgi (w skład okręgów wchodziły gniazda). W skład Związku weszły następujące okręgi: Warszawski — 3348 członków, Zagłębia Dąbrowskiego — 1700 członków, Łódzki — 1330 członków, Kaliski 600 członków, Lubelski — 200 członków, Częstochowski — 205 członków⁸.

Powstałe gniazdo narażone było na nieprzychylnie stanowisko części lewicowych, polskich ugrupowań politycznych. Częstochowski Okręgowy Komitet Robotniczy Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS) w odezwie z dnia 15 lipca 1906 r. w następujący sposób określa TG „Sokół”: „nie ma tam miejsca, w owych gniazdach sokolich dla nas, robotników i robotnic, gdyż pod maską towarzystw gimnastycznych z hasłem w zdrowym ciele zdrowa dusza, kryje się ohydna zmora kontrrewolucji, pełna wrzodów społecznych, wyrosła na gruncie niewoli i upadku⁹. „Sokół” w odróżnieniu od PPS nie głosił „walki klasowej” i jako organizacja społeczna był otwarty dla wszystkich środowisk społeczeństwa polskiego.

Legalna działalność nie trwała długo. Władze carskie zawiesiły 4 września 1906 r. działalność TG „Sokół” w Królestwie Polskim. Po decyzji władz zaborczych druh Mieczysław Kokowski zwołał zebranie Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Częstochowie do sali I Gimnazjum, gdzie oznajmił o rozwiązaniu gniazda w Częstochowie, jak też wszystkich gniazd w Królestwie Polskim¹⁰.

⁵ *Przewodnik Gimnastyczny „Sokół”* nr 9-10 z 1936 r.

⁶ Mieczysław Kokowski był z zawodu prawnikiem; w roku 1905 sprawował funkcję naczelnika Straży Pożarnej w Częstochowie.

⁷ „Sokół” nr 3 z 1.09.1906 r.; „Sokół” — organ Polskich Gimnastycznych Towarzystw Sokolich w Królestwie Polskim wydawany w Warszawie w latach 1906 - 1907.

⁸ Tamże.

⁹ Archiwum Akt Nowych (AAN), Archiwum Lewicy Parlamentarnej (ALP), Archiwum Polskiej Partii Socjalistycznej (APPS), t.35, podt. 3, Odezwa Częstochowskiego Okręgowego Komitetu Robotniczego Polskiej Partii Socjalistycznej z 22 lipca 1906 r., s.48-49.

¹⁰ „Gazeta Radomska” nr 34 z 16.08.1936 r.; Nie znaleziono materiałów dotyczących składu pierwszego zarządu gniazda w Częstochowie. Pierwszym prezesem mógł być Mieczysław Ko-

W tej sytuacji „Sokół” częstochowski przeszedł do działalności konspiracyjnej i nadal, w miarę możliwości, realizował swoje niepodległościowe cele.

Mimo, iż zawieszono działalność TG „Sokół” w Królestwie Polskim, gniazda sokolskie istniały na obszarze Rosji poza Królestwem Polskim, m.in. w maju 1906 r. utworzono TG „Sokół” w Wilnie. Z okazji uroczystości sokolskich, jakie odbyły się w Wilnie 9 września 1906 r., „pozdrowienia sokole” przesyłały gniazda z Królestwa Polskiego. Wśród nich redakcja „Sokoła” wymienia gniazda: Częstochowa i Kłobuck¹¹. Informacja ta mówi, że oprócz Towarzystwa w Częstochowie, utworzono gniazdo „Sokoła” w Kłobucku (1906 r.), miejscowości leżącej na terenie powiatu częstochowskiego. Gniazdo w Kłobucku wchodziło w skład okręgu częstochowskiego.

Jak informowała redakcja „Sokoła”, TG „Sokół” w Częstochowie wysłało pozdrowienia i depezę gratulacyjną „Sokołowi” w Petersburgu z okazji poświęcenia sokolnii, w końcu marca 1907 r.¹²

Rozporządzenie o zakazie działalności podtrzymano w latach następnych. Donosi o tym częstochowska prasa. We wrześniowym numerze „Gońca Częstochowskiego” z 1907 r. ukazał się okólnik następującej treści: „Wynioskowawszy z przedstawionych przez niektórych guberni kraju nadwiślańskiego (Królestwo Polskie – T.DM) raportów, że działalność utworzonych w wielu guberniach Towarzystw Gimnastycznych przybiera nieodpowiedni charakter, postanawiam wstrzymać (zawiesić) działalność wszystkich istniejących w Guberniach Królestwa Polskiego Towarzystw Gimnastycznych, jak również na przyszłość nie dopuszczać do założenia tego rodzaju organizacji podczas trwania stanu wojennego w kraju nadwiślańskim”¹³.

Pewna liberalizacja tego zakazu nastąpiła po zawieszeniu stanu wojennego (1909 r.). Pozwolono wtedy na działalność towarzystwom gimnastycznym, lecz nie zgodzono się na legalizację TG „Sokół”¹⁴. „Co zaś dotyczy towarzystw sokolich, czytamy w «Gońcu Częstochowskim», będących również towarzystwami gimnastycznymi, ale posiadającymi charakter narodowo-polityczny, to władze gubernjalne nie posiadają odnośnych wskazówek oprócz poglądu wytworzonego

kowski, gdyż reprezentował gniazdo na zebraniu Związku Polskich Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Królestwie Polskim oraz zwołał zebranie gniazda dotyczące jego rozwiązania (po decyzji władz carskich zawieszających działalność gniazd „Sokoła” w Królestwie Polskim).

¹¹ „Sokół” nr 5 z 1.10.1906 r.

¹² „Sokół” nr 7/8 z 1.04.1907 r.

¹³ „Goniec Częstochowski” nr 238 z 2.09.1907 r.

¹⁴ „Goniec Częstochowski” nr 29 z 29.01.1909 r.

pod wrażeniem wypadków z 1906 r.”¹⁵. W zaistniałej sytuacji „Sokół” częstochowski podjął legalną działalność, jako sekcja gimnastyczna Towarzystwa Śpiewaczego „Lutnia”. Formami pracy sokolej w tym czasie były ćwiczenia gimnastyczne, okolicznościowe odczyty, tańce i pieśni ludowe oraz wycieczki bliższe, urządzane przeważnie w okolice Jury Krakowsko-Częstochowskiej (Olsztyna, Żłotego Potoku, Podlesic, Bobolic, Kroczyce)¹⁶.

W 1911 r. „Sokół” rozpoczął samodzielną działalność już jako Towarzystwo Gimnastyczne. Zarząd Towarzystwa pomógł odrestaurować salę gimnastyczną przy ulicy Szkolnej, w której prowadzono systematyczne zajęcia pod kierunkiem L. Jarosza¹⁷. Zajęcia odbywały się w oddzielnych grupach ćwiczebnych dla mężczyzn, kobiet oraz dzieci, które ukończyły 6 lat. Osobną grupę ćwiczebną stanowiło miejscowe grono nauczycielskie.

Częstochowski „Sokół” wniósł istotny wkład w powstanie i rozwój harcerstwa. W roku 1907 została utworzona Organizacja Młodzieży Narodowej (OMN), na której czele stanął, pełniący funkcję naczelnika TG „Sokół” w Częstochowie, Adam Fidziński¹⁸. We wrześniu 1912 r., na zebraniu OMN przekształcono drużynę młodzieży sokolej w drużynę skautową.

Należy przypuszczać, że częstochowscy Sokoli nie brali udziału w pracach, powołanej w 1907 r. Komisji Porozumiewawczej Związku Sokolstwa Polskiego. Przedstawiciele z zaboru rosyjskiego reprezentowali w niej głównie członkowie gniazd warszawskich, m.in. Cieśliński, Dobrzański, Kobyłecki, Kreczmar, Noskiewicz, Popowski, Rudnicki i Srokowski¹⁹.

Ważny wkład w działalność „Sokoła” częstochowskiego do 1914 r. wnieśli: naczelnik straży ogniowej Bryl, Serebnicki, Lewandowski, Miłaszewski, Jarosz, Wilkoszewski — redaktor „Gońca Częstochowskiego”, Barański, Dreszerowie — ojciec i trzej synowie, Rylscy, Kanczewscy, a także M. Kokowski²⁰.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ J. Nowak, *Ruch sportowy w Częstochowie w latach 1887-1939* (praca doktorska), AWF Wrocław 1973, s. 132-134.

¹⁷ Przewodnik Gimnastyczny „Sokół” nr 9-10 z 1936 r.

¹⁸ Jednodniówka wydana z okazji 25 rocznicy Harcerstwa Ziemi Częstochowskiej, Częstochowa 1937, s. 5; Informator Kulturalny o regionie nr 12 z 1981 r.

¹⁹ M. Terech, *Mało znana karta dziejów Sokolstwa Polskiego*, Warszawa 1938, s. 7-10.

²⁰ Przewodnik Gimnastyczny „Sokół” nr 9-10 z 1936 r.

W momencie wybuchu I wojny światowej część sokołów wstąpiła do Legionów Polskich, a część została wcielona do wojska rosyjskiego²¹. W tym trudnym okresie nie zaprzestano działalności. Tym bardziej, że od 15 kwietnia 1915 r. „Sokół” częstochowski działał legalnie. Miejscem, w którym odąd zbierali się sokoli, pochodzący z Częstochowy i okolicy, była sala Miejskiej Straży Ogniowej. W połowie kwietnia tego roku zorganizowano publiczny pokaz gimnastyczny²².

Przychylnie stanowisko wobec działalności TG „Sokół” w Częstochowie zajęła miejscowa prasa, szczególnie wspominany wcześniej „Goniec Częstochowski”. W jednym z artykułów, opublikowanych na łamach tego czasopisma czytamy: „(...) «Sokół» to nie tylko sport, nie pusta zabawka, lecz również braterstwo i wielka uczelnia obywatelska. Łączymy się starzy, młodzi i dzieci, a «Sokół» niech nas hartuje i wskazuje ścieżki, po których pójdziemy z głową podniesioną, jak przystoi narodowi kulturalnemu, wielkiemu siłą karności i zjednoczenia (...)”²³. Ponadto, redakcja czasopisma publikowała materiały popularyzujące zagadnienia wychowania fizycznego, m.in. kształcenie nauczycieli wychowania fizycznego, realizacja wychowania fizycznego w szkolnictwie²⁴.

Zapewne w tym celu, w maju 1917 r. sokoli powołali Komisję Gimnastyczno-Sportową Komitetu Wielkiej Kwesty. Tworzyli ją m.in.: A.Czerbak, Janicki, L.Jarosz, Krakowiecki, Kozuch, L.Lewandowski, ks. kan. Metler, Miłaczewski, W.Płodowski (dyrektor szkoły), Reszke, L.Starzyński oraz Wróblewski. Jak słusznie zauważają sprawozdawcy „Gońca Częstochowskiego”, celem komisji było przede wszystkim propagowanie sokołich pokazów gimnastycznych²⁵.

W międzyczasie na terenach okupowanych przez Niemców zdelegalizowano organizację sokolską. Jednak wkrótce niemieckie władze okupacyjne Częstochowy zezwoliły na zorganizowanie legalnego towarzystwa pod nazwą Towarzystwo Sportowo-Gimnastyczne „Piechur”. Zajęcia gimnastyczne wznowiono we wrześniu 1917 r. Prowadził je druż L.Lewandowski w sali Towarzystwa Opieki Szkolnej przy ulicy Teatralnej 19. Wiosną 1918 r. gniazdo liczyło 30 członków²⁶.

²¹ Tamże, informacja ta pochodzi z referatu J.Jędrzejewskiego, wygłoszonego podczas akademii, która odbyła w ramach Złotu Sokolskiego w Częstochowie w dniach 15-16 sierpnia 1936 r. —

²² E.Małolepszy, *TG „Sokół” w Częstochowie 1911 - 1918*, „Sokół” nr 2 z 1992 r.

²³ „Goniec Częstochowski” z 7.04.1915 r.

²⁴ „Goniec Częstochowski” z 21.09.1915 r.

²⁵ J.Nowak, op.cit., s.133-134.

²⁶ „Goniec Częstochowski” nr 209 z 21.09.1917 r., nr 210 z 22.09.1917 r., nr 219 z 2.10.1917 r., nr 51 z 27.02.1918 r.

W 1917 r. staraniem częstochowskich działaczy „Sokoła” założono gniazdo w pobliskich Krzepicach.

W roku 1918 celem popularyzacji gimnastyki sokolej, przeprowadzono pokazy i zawody gimnastyczne²⁷. Służyły one propagowaniu gimnastyki jako dyscypliny sportowej, a także przyczyniały się do wzrostu popularności i zainteresowania społeczeństwa TG „Sokół”. Działalność częstochowskiego „Sokoła” w tamtych latach oddziaływała na sąsiadujące z tym rejonem obszary ziemi myszkowskiej i zawierciańskiej²⁸.

Działalność konspiracyjna Towarzystwa ujawniła się w listopadzie 1918 r., kiedy to zarząd „Sokoła”, po porozumieniu z członkami Stowarzyszenia Kupców Polskich utworzył organizację paramilitarną pod nazwą „Obrona Narodowa”. „Obrona Narodowa” odegrała ważną rolę w przywracaniu zębów państwowości w Częstochowie i okolicy. Rozbrajała wycofujących się Niemców. Była również liczącym się elementem organizowania się polskich władz administracyjnych²⁹. W szeregach „Obrony Narodowej” byli tacy sokoli, jak: Bolesław Rylski, K. Chadziński, T. Kanczewski, E. Chadziński, J. Kanczewski, L. Jarosz, L. Lewandowski, J. Oczo i Miłaczewski.

TG „Sokół” wniosło ważny wkład w rozwój kultury fizycznej w Częstochowie. Mimo trudnych warunków (działalność konspiracyjna), nie zaprzestało działalności. Członkowie „Sokoła” uczestniczyli w walkach z Niemcami o oswobodzenie Częstochowy w listopadzie 1918 r.

²⁷ „Goniec Częstochowski” nr 138 z 29.06.1918 r.; E. Małołepszy, W. Baczyński, TG „Sokół” na Ziemi Częstochowskiej w latach 1906 - 1993. Zarys dziejów, Częstochowa 1994, s. 9-10.

²⁸ M. Ponczek, Dzieje Zagłębiowskiego i Olkuskiego „Sokoła” do 1939 r., Sosnowiec 1994, s. 8.

²⁹ Archiwum Państwowe w Częstochowie (APCz), Akta Magistratu miasta Częstochowy (AMmCz), sygn. 5857, Obrona Narodowa, pismo Nadburmistrza miasta Częstochowy do Straży Obywatelskiej z dnia 4.11.1918 r., bp.; Obrona Narodowa, regulamin Straży Obywatelskiej Bezpieczeństwa Publicznego w Częstochowie, bp.

PRACE NAUKOWE Wydział Historii i Kultury Fizycznej Uniwersytetu w Częstochowie
Seria KULTURA FIZYCZNA, t. 11, 1998, z. II

SUMMARY

GYMNASTICS ASSOCIATION „SOKÓŁ” IN CZEŃSTOCHOWA IN THE YEARS 1906-1918

Teresa Drozdek-Matolepsza

Gymnastics Association „Sokół” was established in Częstochowa in 1906. In the years 1906 to 1918 it conducted activities in the field of physical culture, cultural and educational work as well as patriotic and independence activities. The Association contributed significantly to development of physical culture in Częstochowa. Members of „Sokół” Association actively participated in the fights with German army to liberate Częstochowa on the turn of October and November 1918.

Podzyskaniu przez Polskę niepodległości, w roku 1919, nastąpiło połączenie związków sokolich z poszczególnych ziem polskich (zaboru austriackiego, pruskiego i rosyjskiego) w jedną ogólnopolską organizację pod nazwą Związek Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Polsce. Przedstawicielem „Sokoła” wybrał doświadczonego „Nydala” międzyzwiązkowy, na którego czele stał Bernard Cierzanowski z Poznania.

Utworzenie jednolitej organizacji sokolich, z włączeniem byłych trzech zaborów, stało się podstawą utworzenia nowej struktury organizacyjnej TG „Sokół”. Na obszarze II Rzeczypospolitej utworzono sześć dzielnic: Małopolską, Mazowiecką, Krakowską, Pomorską, Śląską i Wielkopolską. W poszczególnych dzielnicach utworzono okręgi, w skład których wchodziły najmniejsze jednostki organizacyjne, jakimi były gniazda sokole.

„Obowiązkiem dla celów odrodzenia fizycznego, czytamy w «Katechizmie Sokolim», jest tylko gimnastyka jako podstawa racjonalnego wychowania fizycznego; oprócz tego jednak winien sokół oddawać się innym zadaniom z dziedziny zabiegów fizycznych¹”. Natomiast według tej publikacji, „aprawianie sportu jest wskazane ale musi się to odbywać z większą o wiele ostrożnością i umiętnością, niżeli gimnastyka”.

Wychowanie fizyczne i sport w Towarzystwach Gimnastycznych „Sokół” przejawiało się w różnych formach. Działalność uzależniona była od warunków kadrowych, sprzętowych i kierunku w jakim rozwijało się gniazdo. Jedne Towarzystwa dysponujące większymi zasobami finansowymi i odpowiednio przeszkol-

¹ M. Wójcicki, *Katechizm Sokółki*, Lwów 1927, s. 20.